

The Network of Waves

Leven en handelen in een hybride ruimte

De kantooruimtes waar ik boven woon, een hoekhuis in de Indische Buurt ergens in het oosten van Amsterdam boden eertijds onderdak aan een wijkbureautje van de politie. Ik woonde er toen nog niet. De plek was ooit voor korte tijd nationaal nieuws vanwege een behoorlijke rel die er zich afspeelde. Één of twee Marokkaanse jongens waren opgebracht naar het bureau voor een klein vergrijp - de details herinner ik me niet meer. Volgens hun vrienden, zoals dat vaak gaat, was dit niet terecht en ze achtervolgden de politie naar het bureau om hun daar te belagen. Het waren echter niet alleen die paar jongens die achter de agenten aan renden, maar een veel grotere groep die plotseling opdook bij het bureau, bijna vanuit het niets en exact op het moment dat de jongens werden opgebracht.

Later zouden we dit fenomeen een flash mob¹ gaan noemen, maar destijds was het nog een relatief nieuw fenomeen. De politie ter plekke was onaangenaam verrast en moest inderhaast versterkingen oproepen om met de belagers te 'dealen'. Na afloop sprak een politiewoordvoerder er schande van dat de Marokkaanse jongeren hun mobieltjes hadden gebruikt om de groep te mobiliseren. Hoe anders hadden deze jongeren allemaal tegelijk kunnen weten dat er iets gaande was waarbij hun lijfelijke aanwezigheid 'dringend gewenst' was? En waar ze precies moesten zijn? Wat de woordvoerder overigens bedoelde was dat de jongeren sms hadden gebruikt en preciezer nog, het opzetten van sms mailinglijstjes. Dat was een populaire toepassing, omdat het versturen en ontvangen van sms tekstberichtjes destijds nog gratis was.

Flash mobs hebben enkele jaren geleden relatief grote aandacht in de massamedia gekregen. Semi-spontane bijeenkomsten van groepen mensen die elkaar niet of nauwelijks kennen in publieke ruimtes, die gezamenlijk, synchroon en gedurende korte tijd een bepaalde handeling uitvoeren en vervolgens weer oplossen in 'het publiek', zonder bepalende kenmerken (geen banners, geen uniform, geen logo's, non-descript). De regie over de bijeenkomst wordt gevoerd via sms, of e-mail, waarin instructies werden meegedeeld aan deelnemers (waar, wanneer, wat te doen?). Die berichtjes kunnen vervolgens eenvoudig aan vrienden en kennissen worden doorgestuurd - doel is een kettingreactie of sneeuwbal-effect op gang te krijgen waardoor een onvoorspelbaar grote groep op afgesproken tijdstip en plek zal verschijnen.

Reclaim the Mall!!

De origine van het fenomeen wordt door sommigen teruggevoerd op enkele tamelijk balorige acties in grote winkelcentra in Amerikaanse steden, waarbij het koopparadijs tijdelijk en speels werd ontregeld, maar zonder verdere politieke betekenis. Echter, de in de late jaren negentig zeer actieve beweging "Reclaim the Streets"², die georchestreerde ongeoorloofde 'street-raves' in de publieke ruimte van grote steden organiseerde, was evenzeer ondenkbaar zonder het gebruik van sms en e-mail lijsten. Reclaim the Streets verbond deze quasi spontane straatfeesten echter wel degelijk met een gelaagde politieke agenda. Ten eerste werden ze doorgaans verbonden met concrete politieke en maatschappelijke thema's en acties (steun aan een staking van metro-personeel in London bijvoorbeeld). Tegelijk belichaamden de acties zelf een uitgesproken politiek principe - het terugveroveren van de publieke ruimte voor publieke functies op hun economische

¹ Zie voor een beschrijving: <http://en.wikipedia.org/wiki/Flashmob>

² Reclaim the Streets website: <http://rts.gn.apc.org/>

gedetermineerdheid (vervoer en transport, shoppen, reclame), samengevat in de slogan “*The streets for people!*”.

Een typische procedure voor een actie was bijvoorbeeld om een geluidswagen met generator, dj-set en veel geluidsboxen in een brede straat te parkeren, de avond voor de actie. Kort voor de start wordt een dubbele aanrijding in scène gezet, aan het begin en aan het einde van de straat. Het cruciale element is de berichtgeving vooraf aan deelnemers die in principe de organisatoren niet persoonlijk kennen. Zij hebben een kort bericht ontvangen met sobere aanwijzingen, plek, datum en tijd en een enkele instructie: “wacht op de oranje rook - dan begint de rave”. Door de dubbele aanrijding is de straat op het afgesproken tijdstip afgesloten voor alle verkeer. De auto's die worden ingezet zijn voorzien van rookbommen die door de mini-botsing afgaan en enorme oranje rookpluimen produceren, zichtbaar in de wijde omgeving. Dit is het teken waar de Reclaim the Street mob op zat te wachten en de straat stroomt plotseling vol met mensen, soms meer dan duizend tegelijk, terwijl vanaf de vooraf geparkeerde truck of bus de muziek begint te dreunen....

Wat deze voorbeelden aantonen is dat we in een hybride ruimte leven waarin het publieke op een nieuwe wijze wordt geconfigureerd door een veelheid van media en communicatienetwerken die zich met de sociale en politieke functies van die ruimte verweven. De sociale fenomenen die zich in dit nieuwe type ruimte afspelen kunnen we niet goed begrijpen zonder de structuur van die ruimte heel precies te analyseren. De hybride publieke ruimte is bovendien uitermate discontinu, de stapeling van de fysieke ruimte, de traditionele sociale functies van de publieke ruimte en de elektronische netwerken die over die ruimte heen zijn gelegd (heel letterlijk door gsm mobiele telefoons en nieuwere draadloze media) vormen een zeer instabiel, ongelijkmatig en voortdurend veranderend systeem.

Het ogenschijnlijk nogal basale voorbeeld hoe Marokkaanse jongeren in het oosten van Amsterdam sms-lijstjes gebruikten om zich razendsnel en effectief te mobiliseren tegen in hun ogen illegitiem politiegeweld, duidt op een uitermate specifieke koppeling tussen een sociale groep die zich in een sociaal gesegregeerde en gestigmatiseerde positie bevindt en zich dus graag de slachtoffer / agressor rol toe-eigent en een nieuwe beschikbare technologie waarbij de lokale autoriteit (buurtpolitie) het mikpunt van woede wordt en waar de mobilisering mogelijk is doordat op dat moment een real-time mobiel communicatiemedium vrijwel kosteloos voorhanden is (sms die tegelijk en gratis aan een grote groep ontvangers kan worden verstuurd). Kort na dit incident werd sms een betaalde service (overigens omwille van economische redenen, niet om politieke!) en verloor het medium sms mailinglijst snel haar populariteit (het werd te duur om zoveel berichtjes tegelijk te sturen). Twee jaar later was het incident in die specifieke vorm daarom niet mogelijk geweest, of veel lastiger te organiseren.

Als je dit zou willen abstraheren zou je kunnen stellen dat de specifieke verhouding tussen tijd, ruimte en technologie en in mindere mate de economische factor, bepalend was voor de manifestatie van deze sociale fenomenen. Meer dan e-mail dat je vrijwel altijd vanaf een terminal of laptop binnen moet halen (e-mail op mobiele telefoons is erg omslachtig en inefficiënt), was de korte fase waarin sms een gratis en publiek medium vormde een belangrijke indicator van een veranderend soort verhouding tot het gebruik en organisatie van de publieke ruimte. De mobiliteit en instantaneïteit van het medium bracht nieuwe sociale morfologieën (zoals de flash mob) tot leven, die nog het meest leken te duiden op een soort mobiele 'just-in-time-communities' in de fysieke openbare ruimte.

De interessante vraag is wat dergelijke nieuwe sociale morfologieën reflecteren? Wat bevindt zich achter de gimmick? Welke sociale, economische en technologische transformaties laten dergelijke nieuwe sociale fenomenen tot leven komen?

De belangrijkste sociologische theorie tot op heden die de opkomst van de flexibele sociale netwerkverbanden beschrijft die het gevolg zijn van economische en sociale transformaties in de laat-industriële samenlevingen en die door de introductie en brede toepassing van nieuwe technologie, primair communicatie en informatietechnologie, worden versterkt, is Manuel Castells' "*Rise of the Network Society*", het eerste deel van zijn trilogie over het informatietijdperk³. Castells poneert hierin dat de netwerkvorm van sociale organisatie dominant is geworden in een nieuw type samenleving dat hij als de netwerksamenleving aanduidt. Halverwege het boek behandelt hij daarbij de invloed van de netwerkvorm van sociale organisatie op de fysieke en sociale ruimte en stelt daar een nieuw soort tweedeling vast. Volgens Castells staan twee soorten ruimtelijke logica tegenover elkaar, de ruimtelijke logica van de (belichaamde) plaatsen en plekken versus de ruimtelijke logica van de (immateriële) stromen van informatie, communicatie, diensten en kapitaal.⁴

Wat aan de theorie van Castells vooral opvalt is de strikte scheiding tussen beide soorten ruimtelijke logica. Waar de ruimte van plaatsen en plekken duidelijk is gelokaliseerd en verbonden met lokale geschiedenis, traditie en herinnering, is de ruimte van de stromen volgens Castells

³ Castells, "*The Rise of the Network Society*", Blackwell Publishers, Malden (Mass.), 1996.

⁴ Castells hanteert hiervoor het begrippenpaar "Space of Place" versus "Space of Flows".

principeel a-historisch, plaatsloos en continu (dat laatste vooral omdat zij zich over alle tijdzones heen verplaatst en daarmee in zekere zin naast plaats-loos ook tijds-loos wordt⁵). Maar volgens Castells heerst tussen beide ruimtes een fundamentele asymmetrie: Terwijl het overgrote deel van de wereldbevolking in de ruimte van de plaatsen en plekken leeft, woont en werkt, worden dominante economische, politieke, sociale en uiteindelijk ook culturele functies toenemend verplaatst naar de ruimte van de stromen, waar zij in plaatsloze a-historische netwerkverbanden internationale trends, machtsconstellaties, kapitaalverplaatsingen mogelijk maken. Slechts een zeer klein deel van de wereldbevolking is gerepresenteerd in de gremia die de beslissingen nemen over de inrichting en het gebruik van die nieuwe plaatsloze ruimtelijke verbanden, terwijl de beslissingen die daardoor in een in zichzelf besloten systeem worden genomen steeds bepalender zijn voor de levenscondities in de plaatsen en plekken waar de overgrote meerderheid van de wereldbevolking tracht te overleven en waar hun kennis, ervaring en geheugen is gelokaliseerd. Het is dan ook nodig volgens Castells om welbewust bruggen te bouwen tussen beide ruimtelijke dynamica, politieke, sociale en culturele, zodat de samenleving niet in een onoplosbare schizofrenie ten onder gaat.

Aantrekkelijk aan de theorie van Castells is dat zij het mogelijk te maakt in één beeld een veelheid van asymmetrische ontwikkelingen in de samenleving, economie en cultuur te vatten en deze aanschouwelijk te maken - een beeld dat de populaire cultuur zeker ook niet onberoerd heeft gelaten. Tegelijk is de tegenstelling die Castells suggereert tussen de fysiek belichaamde plekken en plaatsen en de immateriële ruimte van stromen misleidend en uiteindelijk zelfs contraproductief voor de politieke agenda die hij formuleert; het bouwen van welbewuste bruggen tussen de fysieke en de informatie-ruimte. Eerder dan uit te gaan van een strikte scheiding tussen fysieke en informatie-ruimte duiden alle technologische en sociale trends er juist op dat deze beide 'sferen' zich toenemend fijnmazig met elkaar verweven. Een generiek model zoals Castells hier suggereert, is totaal ongeschikt om deze fijnmazigheid te analyseren en om te begrijpen hoe daarin mogelijkheden voor publiek en individueel handelen ontstaan, dan wel welke bedreigingen voor de autonomie en onschendbaarheid van het subject, de groep, de gemeenschap of de culturele zelfbeschikking zich hier mogelijk kunnen manifesteren.

Hybride ruimte als polyform concept

Tegenover de plaatsloosheid en continuïteit van Castells' a-historische 'Space of Flows' staat de discontinuïteit en multipliciteit van het concept Hybride Ruimte, zoals ik dat hier verder zou willen hanteren. De hybriditeit van dit ruimtelijke concept verwijst allereerst niet alleen naar de gelaagdheid van de fysieke ruimte en de daarin aanwezige elektronische communicatienetwerken - zij verwijst evenzeer naar de discontinuïteit van de 'connectiviteit', van het verbonden zijn met de veelheid van communicatienetwerken. Niet overal is immers zelfs maar het aanwezig zijn van telefoonverbindingen vanzelfsprekend. Belangrijker nog is de verbinding tussen lokale sociale en elektronische netwerken: De vraag wie met wie communiceert, in welk verband, wordt van regio tot regio anders ingevuld, soms van dag tot dag. Het is de lokale worteling die de elektronische communicatieruimte daarbij haar historiciteit verleent door haar aan een specifieke plek en de daarmee verbonden lokale geschiedenis te binden. Ook zijn vragen wie de elektronische ruimte controleert of zich eigen maakt verre van eenduidig beantwoord. Ravi Sundaram bijvoorbeeld, mede grondlegger van het Sarai nieuwe media initiatief in Delhi, wijst voortdurend op het ontstaan van wat hij een 'elektronische piraten-moderniteit'⁶ noemt. Deze ontstaat doordat lokaal groepen mensen, zonder externe legitimatie of 'toestemming', zich toegang verschaffen tot televisie, telefoon en internet netwerken - "Never ask permission, just appear!".

De hybride ruimte is tegelijk nooit exclusief lokaal, anders dan de paissaanse idylle van de insulaire hippie commune van de begin jaren zeventig. De al of niet gehackte lokale netwerkjes blijven niet beperkt in hun 'outreach' tot de lokale bazaar, of de groenteveiling in het volgende dorp. Deze lokaliteiten verweven zich op eclectische wijze met de internationale netwerken die ze zijn

⁵ Denk bijvoorbeeld aan het concept van de 24-uurs economie.

⁶ "electronic pirate modernity" - zie ook: www.sarai.net

binnengedrongen. Saskia Sassen stelt dat het lokale nieuw wordt gedetermineerd als een micro-omgeving met een wereldwijd bereik. Vanuit de Favella's downloaden de free-software genieën in Sao Paulo moeiteloos de laatste vruchten van de laatste uitwisseling tussen de Amsterdamse Waag en het Alternative Law Forum in Bangalore, maar niemand trekt zijn of haar lokale wortels uit de grond. De hybride ruimte biedt, kortom, geen plaats aan data-puristen.

Het dictaat van de zichtbaarheid

Wat opvalt aan de gangbare kritiek van de opkomst van elektronische media in de publieke ruimte is haar preoccupatie met de visuele manifestatievormen daarvan; schermen, projecties, elektronische markeringen. Deze vorm van opgerekte beeldkritiek sluit nauw aan bij een traditie die veronderstelt dat de visuele ordening van de waarneembare werkelijkheid een noodzakelijke voorwaarde is om over die werkelijkheid macht uit te kunnen oefenen. Wat deze preoccupatie met het visuele echter uitsluit (of lastig maakt) is een kritische analyse van meer onzichtbare processen die de publieke ruimte nieuw ordenen en haar een andere gebruikslogica opleggen. Dergelijke relatief onzichtbare vormen van sociale dwang hebben mogelijk echter een veel grotere betekenis voor de vraag hoe de publieke ruimte in de toekomst gebruikt kan en mag worden.

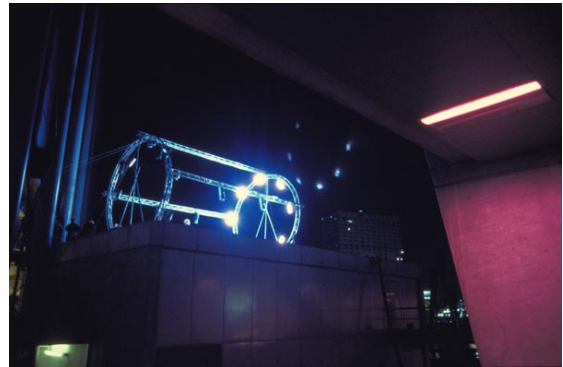
Het concept van de perfecte visuele ordening als de blik die de macht projecteert op de sociale werkelijkheid om die aan zich te onderwerpen verwijst in feite nog steeds naar de 'legitieme constructie' van Alberti en de ideale stad van Piero della Francesca. Zij spiegelen een visuele articulatie van het dagelijks leven voor die een complete controleerbaarheid en construeerbaarheid van het sociale en publieke suggereert. Hoewel het unificerende gezichtspunt van het lineair perspectief reeds lang is verworpen stipuleren de straatschermen voor ons nog steeds een enkelvoudig perspectief: een correcte zicht-afstand en kijkrichting - terwijl we door de misere van het dagelijks ongerief voortmodderen...

Het scherm op straat is tevens de belichaming van het spektakel in haar meest repressieve vorm. Het spektakel beheerst nu niet alleen meer het binnenleven, het interieur van de vervreemding van de gemiddelde tv-junk. De straat, het klassieke toneel van het moderne theater, wordt overbelicht door de oprukkende elektronische schermen en projecties. Zij wissen daarbij de publieke functies van de openbare ruimte uit. De publieke functies vervagen in een stroom van licht en beelden die de fetish van vervreemdende verlangens over ons uitstorten terwijl we een noodzakelijk traject, de gang van A naar B, in de stad afleggen...

Beperkingen van het scherm

Een volgend kritiekpunt van de nieuwe urbane visualiteit is haar inherente beperktheid. Het scherm is de beperking per sé, een bekend probleem uit de video- en mediakunst. Vrijwel elk scherm is rechthoekig, plat, beperkt in haar resolutie (de hoeveelheid beeldpunten die de beeldkwaliteit bepaalt). Mediakunstenaars hebben die beperkingen reeds lang geleden onderkend en hebben een veelheid aan strategieën ontwikkeld, wisselend succesvol, die de beperkingen van het scherm proberen te overwinnen; de ruimtelijke installatie-vorm, interactieve media waarbij het

scherm zelf ook een beweegbaar en manipuleerbaar object wordt, projectie op wanden, doeken, gebogen schermen, niet rechthoekig gevormde schermen⁷, gespiegelde projecties, bewegende projecties, projecties op glasmaterialen, etc. etc... Kunstenaars als het collectief Knowbotic Research lieten zelfs het scherm geheel achterwege door gebruik te maken van nieuwe haptische interfaces en stereoscopische helmen die uit het Virtual Reality onderzoekslaboratorium afkomstig waren, of zoals tijdens de 1996 editie van het Dutch Electronic Art Festival, een installatie op het dak van het Nederlands Architectuur Instituut, waar netwerkmanipulaties zich in geluid en stroboscopisch licht vertaalden⁸. Ook het Xchange netwerk, waarin kunstenaars collectief de geluidsdimensies van het internet exploreren⁹, is een paradigmatisch voorbeeld van deze beweging voorbij het scherm.

Wat de nieuwe generatie media-architecten kan leren van de mediakunst is dat het scherm uiteindelijk een doodlopende straat is. In zeker zin is het interessant om deze zich herhalende iconografische bevrijding te observeren. Wat de avant-garde schilders uitvoerden in hun oneindige experimenteren, het doorbreken van de lijst van het schilderij en het vlak van het canvas, om uiteindelijk het 'retinale' object dood te verklaren, wordt herhaald door de mediakunst in respons tot het scherm. En nu, binnen de media-architectuur, wordt opnieuw het scherm eerst geadoreerd als raam op een ongelimiteerd gedachte werkelijkheid, die vervolgens vooral een ruimte van beperkingen en conventies blijkt te zijn. Uiteindelijk lost het scherm op in de architectuur zelf, die meer dan scherm een membraan wordt tussen de fysieke en mediale werkelijkheid wordt. Het 'beeld' gaat hierin steeds minder als autonoom object functioneren, maar valt toenemend samen met de architectuur zelf, haar huid, haar binnenleven, haar interne processen en verdwijnt uiteindelijk uit het bewustzijn van de gebruiker van de architectuur. Het beeld wordt subliminaal, "vernacular", alledaags, versmolten met de omgeving, vanzelfsprekend - het spektakel heft zichzelf uiteindelijk op. Lev Manovich schreef een essay over die nieuwe mediaal opgewaardeerde architectuur met als subtitel "*Lessons from Prada*"¹⁰, maar zijn tekst ging nog steeds uit van het succes van deze Koolhaas creatie. Inmiddels weten we dat het concept volkomen is mislukt en de schermen uit de winkel zijn verdwenen of tot een minimum teruggebracht. De les van Prada is dat de strategie van de zichtbaarheid snel in haar tegendeel kan verkeren.

Het probleem van de onzichtbaarheid

De belangrijkste transformatie die computertechnologie en haar toepassingen in hun huidige evolutie-fase doormaken is die van hun verdwijning. Sinds enkele jaren subsidieert de Europese Unie een breed opgezet multidisciplinair onderzoeks- en discussietraject met de opmerkelijke titel "*The Disappearing Computer*". Deze frase duidt niet zozeer op het afscheid van computertechnologie als wel op haar voortgaande miniaturisering en haar verspreiding naar overal. Inderdaad, geen slechte zinsconstructie, dit EU programma onderzoekt de migratie van elektronische netwerktechnologie naar alle objecten, naar gebouwde omgevingen en zelfs naar levende wezens. De these is dat door miniaturisering en gestaag afnemende productiekosten het eenvoudiger wordt om allerlei objecten van simpele elektronische functies te voorzien (chips met informatie, tags die een signaal kunnen ontvangen of zenden, identificatie chips en gespecialiseerde functies in dagelijkse objecten) en efficiënter dan om door te gaan steeds

⁷ die overigens een curieuze pendant vormen van Frank Stella's "*Shaped Canvasses*"!

⁸ Anonymous Muttering: <http://www.khm.de/people/krcf/AM/>

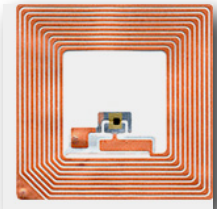
⁹ website van het Xchange netwerk: <http://xchange.re-lab.net/>

¹⁰ "*The Poetics of Augmented Space*" (2002), zie: www.manovich.net

complexere multifunctionele apparaten te bouwen. Het oude idee van de computer als universele machine¹¹ die elke denkbare functie kan uitvoeren wordt daarbij verlaten. Het verdwijnen van de technologie duidt hier dus in feite op het onzichtbaar worden daarvan - die beslissende stap heeft dramatische consequenties voor het denken over en het omgaan met ruimtelijke processen.

Het 'verdwijnen' van de technologie doordat zij opgaat in de omgeving introduceert een nieuw vraagstuk - het probleem van de onzichtbaarheid: Als technologie onzichtbaar oplost in de omgeving dan verdwijnt die technologie ook uit het bewustzijn. De omgeving wordt niet langer als technologisch geconstrueerd ervaren. Dit maakt het uitermate moeilijk een kritische discussie te ontwikkelen over de effecten die de technologie heeft.

De eerder aangehaalde Lev Manovich spreekt van een 'augmented space', een ruimte die is verrijkt met technologische functionaliteit, die, passief aanwezig, pas wordt geactiveerd als een specifieke functie wordt verlangd. Draadloze zenders en ontvangers spelen een cruciale rol in deze opgewaardeerde ruimtes. Objecten worden direct verbonden met draagbare media, chips verwerkt in pasjes, kleding, of zelfs boodschappen, worden automatisch geregistreerd door sensoren. Schermen en informatiesystemen worden draadloos opgestart, of door een simpel handgebaar. De aloude technologische imaginatie van een quasi-intelligente, responsieve omgeving komt middels miniaturisering, draadloze besturing en massaproductie van met name radio frequente chips (rfid chips) binnen handbereik van de digitale ingenieurs.

Uiteraard blijft het niet bij neutrale toepassingen. Middels de combinatie van een veelheid aan technieken zoals boven beschreven is het instellen van nieuwe en oneindig gedifferentieerde regimes van controle over en (on-)toegankelijkheid van publieke en private ruimtes verbazingwekkend simpel geworden. De toepassing van radiofrequente rfid smart cards in het openbaar vervoer, die automatisch gereisde afstand, tarief en krediet saldo bepalen, klinken nog relatief onschuldig. Ook het voorzien van huisdieren met een onderhuidse rfid chip ter grootte van een rijstkorrel is inmiddels een breed verbreide praktijk en

zelfs door de meeste ziektekosten-verzekeringen voor huisdieren als toegangsvoorwaarde gesteld. Recent doken echter ook eerste berichten op van bewakingsfirma's in de Verenigde Staten die hun werknemers voorzien van onderhuidse rfid chips zodat zij zonder sleutel of smart card door beveiligde gebouwen kunnen bewegen. Echter, deze systemen stellen die bedrijven ook in staat om voor iedere individuele werknemer een specifiek profiel samen te stellen tot welke delen van het te bewaken gebouw of object deze werknemer wel of geen toegang krijgt en op welk moment.

Het is niet moeilijk om dergelijke reeds geëtableerde praktijken te extrapoleren naar het niveau van de samenleving als geheel. De vraag is waar in dergelijke hybride ruimtes het handelingsmoment ligt? In geval dit productieve moment uitsluitend ligt aan de zijde van de constructeurs, de producenten van deze opgewaardeerde ruimtes en hun opdrachtgevers, dan leven we al in een volstrekt autoritaire ruimte, ook al vertoont deze in geen enkel direct waarneembaar opzicht de kenmerken van de historische vormen van autoritaire zelf-enscenering. Naarmate dit handelingsmoment meer en meer gedistribueerd is, meer in nodes dan in de knooppunten van het netwerk besloten ligt, kan er sprake zijn van een potentiële ruimte waar het soevereine subject nog mogelijkheden behoudt om haar eigen autonomie te stileren. De articulatie van subjectiviteit in dit netwerk van golven is met andere woorden het moment van interventie waarin zich de laatste restanten van autonomie kunnen manifesteren.

¹¹ De zogenaamde Turing-Machine, naar de mathematicus Allan Turing - de machine die elke andere machine kan simuleren.

Het strategische vraagstuk: 'Agency' in hybride ruimtes

Het lastig te vertalen begrip 'agency', letterlijk een combinatie van werking, tussenkomst en macht, is het centrale strategische vraagstuk ten aanzien van voortgaande hybridisering van de publieke en private ruimte. Anders dan Michel de Certeau's tactische ruimtelijke verzetshandelingen tegen een dominante gebruikslogica van met name de stedelijke ruimte, is de inzet in de nieuwe ("augmented") hybride ruimtes strategisch. Een tactische tijdelijke interventie biedt geen enkel soelaas voor een dergelijk oneindig gediversifieerd en adaptief systeem van ruimtelijke controle. Het 'ontwerp' van de nieuwe hybride ruimtes moet principieel bewuste vrijruimtes creëren waarin het subject zich (tijdelijk) aan de ruimtelijke determinatie kan onttrekken. Het moge duidelijk zijn dat gezien de grote strategische, machtspolitieke en economische belangen en de bijbehorende veiligheids- en controle-eisen, dat dergelijke vrijruimtes niet vanzelf (-sprekend) tot stand komen.

Afsluitend wil ik daarom de vraag opwerpen welke mogelijke strategieën ter beschikking staan om deze vrijruimtes in het leven te roepen?

- Publieke zichtbaarheid: "maps & counter-maps" / tactische cartografie;

Het probleem van de onzichtbaarheid van de talloze netwerken die de publieke en private ruimte doordringen is uiteindelijk onoplosbaar. Wel kunnen deze netwerken telkens opnieuw, gelokaliseerd, zichtbaar worden gemaakt, zodat zij aanwezig blijven in het zicht van het publieke oog en het publieke bewustzijn. Dit is het project van een 'tactische cartografie' die de instrumenten van het netwerk van golven zelf (gps, wifi, 3G, etc.) hanteert om diens autoritaire structuur bloot te leggen.

De esthetische interpretatie van die structuren speelt ook een specifieke pré-cognitieve rol in dit proces; zij verhoogt de sensibiliteit van de beschouwer voor deze nieuwe ordeningsprincipes.

- Disconnectiviteit;

In het tijdperk van de toegang ligt de nadruk telkens op het recht en het verlangen aangesloten te zijn. Belangrijker in de toekomst lijkt echter het recht en het vermogen tot afsluiting, de optie om tijdelijk of voor langere tijd, niet verbonden te zijn met het netwerk van golven.

- Sabotage;

De bewuste ondermijning van het systeem, de beschadiging van de infrastructuur, de disruptie en sabotage is een altijd aanwezige optie om verzet te concretiseren. Zij zal echter altijd haar tegenreactie oproepen en uiteindelijk de autoritaire structuur van een dystopische hybride ruimte eerder versterken en bestendigen dan haar open te breken voor welke vorm van autonomie dan ook.

- Juridische clausules / verbodsbepalingen

In het post-ideologische stadium van in ieder geval de westerse samenlevingen lijkt wet en recht, het legalisme, de enige maatschappelijke norm waarin nog een geloofsinvestering denkbaar is. Echter, aangezien het juridische regelsysteem het tegendeel vormt van de soevereine subjectiviteit kan zij nooit in zichzelf de belichaming van het verlangen naar autonomie zijn. Zij kan wel een voorwaardenscheppende rol spelen.

- Economische schaalverkleining

De nieuwe hybride ordeningssystemen zijn afhankelijk van een radicale economische schaalvergroting in de productie van haar instrumenten, om deze door alle marktsegmenten heen

toepasbaar te maken. Gevoegelijk is een bewuste economische schaalverkleining een uitstekend instrument om deze 'scaling-up' strategie te doorkruizen - dit is een politieke keuze.

- Aansprakelijkheid en publieke transparantie

Surveillance wetenschapper David Lyon zegt "forget privacy, focus on accountability". Het is naïef te veronderstellen dat de beschreven tendensen eenvoudig om te keren zouden zijn, zelfs als de politieke wil en de publieke opinie daarvoor voor handen zouden zijn. Daarom is aansprakelijkheid van de constructeurs en de opdrachtgevers van deze nieuwe ruimtelijke / sociale ordeningssystemen een strategie die op kortere termijn tot bruikbare resultaten kan leiden.

- Bewuste overtreding van het opgelegde ruimtelijke programma

Burgerlijke ongehoorzaamheid is eveneens een effectieve strategie - in het bijzonder als zij op een voldoende massale schaal kan worden georkestreerd. Anders dan sabotage gaat het er hier niet om de ordeningssystemen te ontregelen of beschadigen. Zij worden simpelweg buiten spel gezet door het massaal negeren van hun pogingen tot sociale dwang: het publieke is iedereen - er is geen ander belang dat zwaarder weegt.

De formering van nieuwe sociale en politieke actoren - publiek handelen:

'Agency', het handelend vermogen, constitueert zich door het handelen zelf, middels een concrete praktijk. In het aanzien van de complexiteit van de nieuwe hybride ruimtelijke en technologische regimes lijkt het alsof het idee van het handelen in feite een absurdum wordt.

Nieuwe sociale en politieke actoren manifesteren zich in de publieke ruimte echter door hun allereigenste praktijk. Zij manifesteren zich door clustering, door het etableren van een herkenbare visualiteit, door het oproepen van een eigen aanwezigheid of presentie ("presence")¹² vis-a-vis de ander(en).

De manifestatie van de concrete praktijk van nieuwe sociale en politieke actoren in de publieke ruimte is 'het gebaar' ("gesture"). De praktijk is in dit geval het gebruik van de ruimte. Er blijft dan nog een verschil tussen gebruik van de ruimte en het (publieke) handelen in die ruimte. Het gebruik van ruimte wordt handelen als dat gebruik een strategische vorm aanneemt.

Eric Kluitenberg,
Amsterdam, Juni 2006

¹² Presentie wordt hier begrepen als het Angelsaksische antropologische begrip "presence".